

INTERDISCIPLINARITATEA, CONCEPT ȘI APLICARE*

Marcel Y. Fabri

Centrul Demografic ONU România (CEDOR)

1. Conceptul

Între interdisciplinaritate și marea longevitate a bătrînilor caucazieni există mai multe asemănări: toată lumea vorbește despre ei, nimeni nu i-a văzut și faptul durează de multă vreme.

La prima vedere, abordarea interdisciplinară pare un demers curios căci implică o intervenție chirurgicală cuprinzînd mai întîi o decupare și clasare a cunoștințelor noastre în funcție de anumite criterii de omogenitate și apoi, premergătoare reîntoarcerii la realitate, operația inversă de permeabilitate a frontierelor dintre discipline. Astfel, interdisciplinaritatea, departe de a respinge organizarea cunoașterii, contestă doar compartimentarea etanșă a acesteia la care se ajunge în practică.

Pe măsură ce înainta procesul de specializare, circumscrierea din ce în ce mai strînsă a disciplinelor a rezultat mai ales dintr-o preocupare de ordine. S-ar putea crede că această preocupare decurge ea însăși din dorința de a putea studia și percepe detaliile unei realități a cărei complexitate din ce în ce mai evidentă se opunea înțelegerii. Dar dincolo de acest pragmatism ce permitea aprofundarea multiplelor aspecte ale realității, lipsa de modestie cu care se clădeau cunoștințele, considerîndu-se că acumularea lor este un fapt și un scop în sine, bogăția acestei acumulări ce trebuia înregistrată, clasată și înmagazinată, a dat naștere unui catalog de discipline al cărui spirit utilitar a devenit, fără îndoială, mai puternic decît temeiul rațional. Poate că imaginea unui muzeu al cunoașterii umane nu este chiar atît de departe, pe cît s-ar putea crede, de această diversitate de domenii închise, neierarhizate și care constituie în final singurele baze științifice ale acțiunii practice.

Desigur, realizările tehnologice apărute în domenii disciplinare distincte abundă, chiar dacă știința și tehnica au evoluat deseori în mod separat. Este însă simptomatic că științele umane cele mai bine definite nu au produs — cu excepția acțiunii de administrare a domeniului lor — decît puține rezultate de natură utilitară care să permită o modificare a mediului uman comparabilă cu modificările datorate invențiilor tehnice. În aceeași ordine de idei, sociologia, ce dorea să fie considerată ca disciplină, nu s-a lăsat niciodată închisă între limite definite. Or, atunci cînd se pune în

* Comunicare ținută la Congresul general al Uniunii internaționale pentru studiul științific al populației, 9—16 decembrie 1981— Manila, Filipine.

primul rind problema de a merge în adîncime, de a ajunge la detaliu, la rezultate sigure, științele umane cu toate constrîngerile ce le sînt specifice, pretind să descifreze, în aceeași măsură ca științele naturii, legitățile, cu ajutorul unei viziuni analitice, sau altfel spus, tehnice. Cînd însă trebuie să se țină cont de evoluția inerentă oricărei comunități umane, o astfel de optică parcelată oferă o viziune cinematică nu una dinamică.

Astfel, fie că este vorba de științele umane sau de reconstituirea și sinteza istorică, ori de studierea unor sisteme normative coerente, decuparea cunoașterii pe discipline corespunde mai mult unei viziuni liniștitoare asupra lumii înconjurătoare decît percepției unei realități în evoluție.

Se poate considera că biologia este cea care, în încercarea de a se constitui ca disciplină științifică și din necesitatea de a oferi o viziune unitară despre om, a zguduit această arhitecturare a disciplinelor. Devenind disciplină, ea aspira în mod paradoxal să devină o „disciplină” de sinteză, lucru pe care nu-l putea realiza decît extinzîndu-se mult spre domeniul fizico-chimicului și socialului.

Pe de altă parte, în cursul ultimelor decenii, necesitatea spargerii cadrului rigid al disciplinelor a apărut și datorită faptului că se dorea modificarea și organizarea viitorului pe baza unei acțiuni practice.

Nu este lipsit de interes să urmărim desfășurarea și evoluția acestei forme de intervenție orientată spre dezvoltarea țărilor celor mai defavorizate ale lumii. Acțiunea de acordare de asistență către țările lumii a treia a început în jurul anilor 50, în atmosfera de euforie stîrnită de progresul tehnologic al țărilor industrializate și de iluzia că transferurile de tehnologie sînt atotputernice în ceea ce privește rezolvarea problemelor cu care erau confruntate țările sărace. S-a constatat însă foarte curînd că o divergență crescîndă apărea între coerența și complexitatea conceptelor necesare și demersul cu caracter disciplinar folosit în rezolvarea tehnică a problemelor. Termenul de „expert” este o moștenire de la acest tip de demers; el exprimă în mod clar spiritul tehnic în care s-a inițiat asistența tehnică. Mai tîrziu, înțelegîndu-se că pentru modificarea realității abordările sporadice sau izolate nu erau de dorit, căci antrenau apariția unor factori de dezechilibru, s-a recurs la crearea unor grupe de specialiști însărcinați să examineze diversele aspecte ale unei probleme cu ajutorul tehnicilor specifice de care dispuneau. Dar o asemenea abordare multidisciplinară nu a făcut decît să pună și mai bine în evidență impermeabilitatea diferitelor discipline, sau poate incapacitatea specialiștilor respectivi de a comunica între ei. Astfel, într-o țară din America Centrală, în care se realiza un proiect comun asupra „arendei pămîntului”, cei trei experți însărcinați cu realizarea unui studiu pe această temă nu au reușit decît să juxtapună niște rapoarte redactate separat — o monografie de anchetă, un model econometric și o culegere de aplicații agronomice — ce nu au putut fi folosite ulterior pentru elaborarea unei baze de acțiune.

De aceea, rezolvarea problemelor ridicate de procesul dezvoltării a impus nevoia realizării — în ciuda dificultăților de comunicare — unei interdisciplinarități care să nu perturbeze totuși ordinea existentă a disciplinelor; însă, după cîte cunoaștem, nu s-a ajuns încă la efectuarea unor experiențe concrete rodnice în această direcție.

În paralel, domeniul științific este cel în care s-a manifestat cel mai bine această cercetare sistematică, dictată de necesitatea elaborării unor

sinteze și, de asemenea, cel în care imperativele cercetării au determinat o evoluție mai convingătoare. O primă interpenetrare a domeniilor diferitelor discipline s-a realizat la nivelul tehnicilor de lucru, prin introducerea unor metode cantitative în cea mai mare parte a disciplinelor științifice. Dar, faptul că anumite metode au fost utilizate pentru scopuri mai largi decît cele pentru care fuseseră concepute, nu duce în mod necesar la crearea unor relații de interdependență între discipline. Astfel, aplicarea în economie a formalizărilor matematice și a tehnicilor statistice nu a dus în mod automat la pătrunderea econometriei în contextul sociologic. În analiza fizică a evenimentelor biologice, demografia a putut să rămînă mult timp un domeniu închis, rezervat unei contabilități din ce în ce mai elaborate pe măsură ce recurgea la tehnici cantitative din ce în ce mai complexe.

S-a vorbit de biologie ca despre o știință cheie. „Întrebările asupra vieții nu se mai pun în laboratoare; astăzi biologia se preocupă de algoritmurile lumii vii”. Deși această reflecție a lui Jacques Monod este dictată de considerațiuni operaționale, ea conduce, prin implicațiile sale, la interdisciplinaritate. Într-adevăr, prin reducerea vieții la fenomene fizico-chimice se stabilește o punte între științele umane și științele naturii. Mai mult chiar, căutarea unei ordini bazată pe coerența internă a organismelor pune bazele comunicării formale între domenii pînă atunci autarhice. Acesta este sensul definiției propuse de P. Delattre: „Scopul interdisciplinarității este de a elabora un formalism suficient de general și de precis pentru a permite exprimarea într-un limbaj unic a conceptelor, preocupărilor și contribuțiilor unui număr mai mult sau mai puțin mare de discipline, ce ar rămîne altfel închise în jargonul lor specific”.

Totuși, empirismului ce izolează elementele semnificative începe să-i fie opus conceptul de model care sacrifică detaliul „veridic” pentru a reda mai coerent globalitatea realității reprezentate, eliberînd-o de distorsiunile pe care disciplinele tradiționale, independente unele față de altele, le creau în procesul de înțelegere. Mai mult decît pe un limbaj comun, ce constituie vehiculul indispensabil utilizării formalizărilor, tehnicile unui *savoir-faire* orientat spre intervenție și care vizează să genereze dezvoltarea în funcție de norme realiste (în sensul deplin al termenului) se clădesc pe temelia sintezelor, creatoare de realități ordonate. Din această concepție se exclud modelele deterministe ce subordonează realitatea raționalității lor, prea adesea de o obiectivitate implicită, dar privilegiază modelul conceptual ce redă realitatea permițînd cu suplețe o îmbogățire constantă ce converge din ce în ce mai mult spre o realitate dinamică.

Interdisciplinaritatea devine atunci un punct de vedere specific orientat — în cadrul disciplinelor tradiționale — către obiectele studiate. Spre exemplu, în demografie, fertilitatea ilustrează bine manifestarea unor interconexiuni cu caracter disciplinar. Fertilitatea constituie simultan materie de cunoaștere sociologică sau economică sau juridică, etc., în funcție de punctul de vedere privilegiat, și dincolo de schimburile interdisciplinare la care dă naștere, ea deschide calea unei sinteze mai largi în cadrul căreia joacă rolul de element unificator.

Și totuși integrarea punctelor de vedere specifice, la care se ajunge astfel, ridică anumite probleme legate de interdisciplinaritate și care constituie cadrul teoretic al acesteia.

Una din ele se referă la condițiile sintezei ce urmărește să exprime, prin intermediul cunoașterii, numeroasele fațete ale realității. Ar fi zadarnic să credem că în acest caz este vorba de realitatea dată, atât de scumpă empiricilor. Obiectul restituit în globalitatea sa rămâne o construcție, fără îndoială mai apropiată de original, dar elaborată pe baza unor elemente selecționate. Deși pozitivismul cel mai strict se confruntă cu problema interpretării unei observații, relația observator-observat și alegerea unor fapte semnificative, în special cea a unor puncte de vedere specifice, continuă să acorde un rol de prim plan subiectivismului.

Faptul că interdisciplinaritatea lărgeste câmpul indeterminării subiective nu constituie un pericol în materie de interpretare decât în măsura în care punctele de vedere specifice nu concordă și mențin dezechilibrele provenite din disciplinele tradiționale, predominante pe parcursul studierii fenomenelor. Interdisciplinaritatea de sinteză, care ni se pare a fi cea mai promițătoare, este astfel supusă hazardurilor unui echilibru mereu pus sub semnul întrebării și prezintă o anumită analogie cu un sistem ale cărui elemente le-ar reprezenta disciplinele însele, iar structura ar constitui-o interconexiunile lor.

O altă problemă se referă la un instrument esențial al interdisciplinarității. Aceasta din urmă poate fi parțial redefinită în funcție de mijloacele sale și, am putea spune că, ea reprezintă aplicarea în practică a analogiei care servește drept intermediar între disciplinele constituite. În ciuda pericolului căruia le dă naștere folosirea imprudentă, abuzivă chiar, a analogiei, este greu să despărțim acest concept de interdisciplinaritate și mai ales de folosirea sa fecundă. S-a subliniat deja, ca urmare a noii forțe pe care a dobândit-o abordarea interdisciplinară, importanța unei imagini unitare a omului, dar acest concept inductor nu și-a putut face simțite efectele decât printr-o circulație prealabilă a conceptelor de la un domeniu la altul. Meritul pe care ne străduim să-l desprindem însă nu este cel al transpușilor conceptuale, deși nici acesta nu trebuie neglijat, și nici acela — fără îndoială cel mai discreditat — al analogiilor funcționale sau organice, atât de apreciate de sociologii secolului trecut, ci cel al analogiilor structurale care corespund cel mai bine nevoii de interdisciplinaritate, de sinteză. Oricine spune model are în vedere, în general, o metodă analogică care se traduce, conform formulei lui Maxwell, prin „recurgerea la o disciplină pentru a ilustra o altă disciplină”. Modelul se definește drept instrumentul de inteligibilitate (cf. Suzanne Bachelard) a unui real pe care nu-l putem înțelege cpe deplin datorită complexității proprietăților sale. În cazul în speță, „inteligibilitatea” nu se reduce la raționalitatea internă a modelului ci la raționalitatea „analogică” între caracteristicile modelului și cele ale „realului” ce trebuie modelat.

Această analogie se exprimă în general prin transpunerea într-un domeniu cit mai incomplet descris a unui model referitor la fenomenul cel mai bine cunoscut. Această trecere, de la o zonă de cunoaștere bine definită la o zonă mai vagă, subliniază rolul euristic al modelului și, în consecință, al interdisciplinarității.

2. Punerea în aplicare în cazul CEDOR-ului

În cazul particular al relațiilor pe care le întretin faptele de populație cu celelalte domenii, care țin de diverse discipline, existența unui cadru conceptual ni se pare esențială, în timp ce cadrul instituțional este asigurat de CEDOR al cărui mandat prevede studiul relațiilor între populație și „dezvoltare”, iar pe plan practic, integrarea variabilelor demografice în planurile de dezvoltare social-economică.

Menționăm cadrul conceptual deoarece acesta a stat la baza restruc-turării programelor Centrului și justifică opțiunea făcută în favoarea unei abordări interdisciplinare. Acest cadru ni-l furnizează conceptul de dezvoltare asupra căruia era necesar să ne oprim, deoarece el constituie locul de implantare a fenomenelor de populație.

Or, dacă conceptul de dezvoltare s-a bucurat prea mult timp de un consens tacit care ne trimitea la mijloace, abordarea globalistă care-și croiește drum în lumina experienței dobândite nu mai permite continuarea disputelor asupra mijloacelor fără a se pronunța asupra unei perspective a dezvoltării. Intervențiile practice au scos în evidență interdependența reciprocă a factorilor, precum și cât de lipsită de sens este privilegierea unuia sau a altuia dintre ei fără a cunoaște în prealabil ansamblul relațiilor care pun în joc, în cazul de față, populația. O viziune globală nu se putea obține decât cu prețul unei definiții a dezvoltării care să indice metodologia de sesizare a fenomenului global și să conducă la exerciții de sinteză. Așadar, dezvoltarea a putut fi definită prin intermediul schimbării structurale, care corespunde unei viziuni sistemice a realității, fără a adera însă necondiționat, pe plan metodologic, la analizele de sistem.

Metoda care constă în a lua drept punct de plecare problemele puse de realitate, a reliefat, după cum este și firesc, diversitatea sistemelor disciplinare implicate și, în fața caracterului ireductibil al unei abordări pur și simplu multidisciplinare, a preconizat interdisciplinaritatea.

Abia la nivelul cercetării, opțiunea interdisciplinară atinge întreaga sa valoare. În fața unui obiect ce trebuie investigat, metoda nu poate fi aleasă în mod deliberat. Aceasta depinde în primul rînd de unitatea ce urmează a fi studiată sau de unitatea stabilită pentru studiul unui fenomen mai larg. De exemplu, pentru caracterizarea unei colectivități considerată omogenă în cadrul unei redistribuiri spațiale a factorilor de dezvoltare, se poate foarte bine opta pentru familie în aproximarea sa statistică de gospodărie, ca unitate de investigare. Activitatea de cercetare se va concentra la nivelul familiei, considerată ca element semnificativ și reprezentativ pentru dinamica colectivă. Dar s-ar fi putut situa tot atît de bine la nivelul satului sau al oricărei alte colectivități bine precizate. Or, simpla definire a familiei într-un spațiu restrîns dat și într-un moment determinat, pune în joc un ansamblu de relații care nu pun mare preț pe convențiile disciplinare. Este evident că un model fidel al realității nu poate fi obținut prin analize succesive, în funcție în primul rînd de caracteristicile juridice care asimilează familia ca atare unor entități administrative și contabile a căror preocupare se îndepărtează poate în mod sensibil de reprezentarea colectivă. Etapa următoare ar constitui-o abordarea antropologică funcțională sau structuralistă care i-ar conferi dimensiuni culturale și istorice și ar situa-o în cadrul grupului social. Din analiza demografică s-ar desprinde

în acest caz proprietăți de reproducere și de extincție care ar putea eventual să evidențieze un comportament anumit sau o structură unică. În sfârșit, o preocupare axată pe rolul economic al familiei în cadrul unei grupări formate după criterii noi, fie că e vorba de profesiunea soților, de activitatea lor economică, de veniturile lor sau de consumul lor, nu va oferi un fenotip specific în funcție de colectivitatea avută în vedere.

Este limpede că juxtapunerea acestor abordări diferite, care scot fiecare în evidență caracterul unitar al studiului sub o serie de fațete distincte, nu va da naștere niciodată unui model conform cu originalul studiat. Deci, nu atât elementele ansamblului sînt cele ce trebuie descrise, cît relațiile pe care acestea le stabilesc între ele, în funcție de contextul în care se dezvoltă.

Dar relațiile nu se supun separărilor făcute de specialiști. Or, ceea ce constituie obiectul major al interdisciplinarității este studierea relațiilor și nu a elementelor. Mai mult decît atât, nu este vorba în acest caz de un demers explicativ ci de o descriere care, urmărind o definiție a obiectului, nu poate ignora în același timp relațiile explicative parțiale.

Complexitatea „realului” studiat impune astfel adoptarea modului de abordare metodologic.

Aceste principii sînt transpuse mai sistematic la nivelul învățămîntului. Programele de învățămînt ale CEDOR-ului, care urmărește să formeze specialiști în activitatea de coordonare a politicii demografice, au suferit modificări în acest sens pentru a determina o convergență a disciplinelor în direcția unei sinteze, necesară celor ce urmează să formuleze politici demografice și să îndrume factorii de decizie în introducerea fenomenelor de populație în procesul de dezvoltare.

A concepe interdisciplinaritatea înseamnă a te pronunța în același timp asupra unor mijloace și asupra unei concepții de ansamblu care decurge dintr-un spirit interdisciplinar dar permite alegerea formelor conceptuale.

Disciplinele, scindate și ele în cursuri mai mult sau mai puțin specializate, au fost supuse unei împărțiri pe module reflectînd cele două componente majore ale interacțiunii orientate spre dezvoltare: contextul și mijloacele de modificare a acestuia. Așadar modulele au fost constituite pornind de la problemele care cereau soluții de ordin practic. În faza actuală a fost creat un model intermediar pentru a ține seamă de locul relațiilor dintre context și instrumente. El reprezintă punctul de vedere exprimat în acest caz în mod explicit dar care trebuie să se regăsească și în celelalte două module — sub forma lor elementară de cursuri pe discipline. Acest punct de vedere este în mod necesar pentru Centru, cel al demografiei.

Fără îndoială, o interdisciplinaritate efectivă n-ar cere ca punctul de vedere să fie exprimat explicit. Este suficient ca fiecare curs să reflecte acest punct de vedere. Astfel, cursul de planificare regională ar trebui să pună în discuție toate aspectele legate de populație, fără a fi nevoie să consacre niște ore speciale relațiilor dintre mortalitate sau fertilitate și contextul său planificat. Încercarea se află la începuturile sale și realizarea unor sinteze parțiale pare mai sigură chiar dacă acestea urmează să fie regrupate la încheierea programului.

Dealtfel, formalizarea este asigurată la nivelul instrumentelor cantitative care pot fi regăsite ca aplicații în cadrul celor trei module ce constituie coloana vertebrală a programului. Există astfel preocuparea

de a instaura un limbaj comun a cărui prezentare decurge din descrierea unui fenomen concret tratat conform tehnicilor adecvate disponibile. Integrării verticale din cadrul fiecărui modul îi corespunde deci interconexiunea între context și instrumente de schimbare prin intermediul relațiilor demografice. Ansamblul se construiește prin recurgerea la aceleași metode și tehnici cantitative expuse după o schemă unificată.

Se urmărește, așadar, nu transmiterea unei viziuni specializate ci, din contră, a uneia sintetice asupra dezvoltării privită în toată complexitatea problemelor sale care provin din discipline diverse.

Se poate pune totuși întrebarea legitimă, ce șanse de realizare are un asemenea program. Căci, deși ansamblul se prezintă structurat în mod funcțional, există riscul unei pierderi a eficienței atunci când se trece de la teorie la practică.

Dificultatea principală se află atât la nivelul cadrelor didactice, cât și al cursanților.

Condiția inițială este, desigur, ca fiecare din cei implicați să accepte cadrul unei viziuni unitare. De îndată ce un curs nu mai reprezintă un domeniu disciplinar închis, libertatea profesorului nu mai este limitată de cea a colegilor săi, ci de o conformare la punctul de vedere precumpănitor și la cadrul general propus.

O altă condiție cere din partea personalului științific o dublă specializare, aceasta reprezentând o exigență minimă. În cazul CEDOR-ului, chiar dacă nu se cere membrilor săi să fie demografi specializați, este necesar ca aceștia să poată vehicula, în cadrul disciplinei lor specifice de învățământ, o înțelegere a fenomenelor de populație. În realitate, interdisciplinari-tatea urmează calea diferitelor specializări individuale integrate, înainte de a-și putea armoniza efectele la nivelul general. Se poate vorbi deci de necesitatea unei predispoziții în acest domeniu.

Piatra unghiulară a acestui mod de abordare rămâne specializarea academică formală, lărgimea de vederi și curiozitatea inerentă individului. Aceasta înseamnă că aplicarea interdisciplinarității este confruntată cu un obstacol major, cel al recrutării adecvate a personalului de învățământ care răspunde la criteriul greu de verificat la început, și anume calitățile individuale ce tind să precumpănească asupra referințelor privind specializarea academică. Dar nu este suficient să se propună un cadru, oricât de precis ar fi el, fără a se încerca realizarea unei integrări a materiei expuse. Numai printr-o coordonare permanentă întâi la nivelul cursurilor ce prezintă afinități mai evidente, apoi prin alăturarea progresivă a materiilor mai depărtate se poate ajunge la o integrare efectivă. Aceasta înseamnă a fi gata să accepți o înnoire constantă a cursurilor în lumina experienței și a reacțiilor pe care acestea le suscită în rândul celor care beneficiază de ele. În sfârșit, din dorința de a trezi și a menține o mai mare coeziune în rândul corpului didactic, se organizează cicluri de conferințe susținute de profesorii Centrului sau de specialiști din afară, în așa fel încât să se pună accentul pe multiplele interconexiuni existente între discipline și să se elaboreze formalizările și limbajele comune ce stau la baza modului nostru de abordare a problemelor.

Dealtfel, este absolut necesar ca studenții să poată beneficia de acest învățământ pe măsura așteptărilor. Dincolo de exigențele academice firești

pentru o instituție postuniversitară, concepută pe o bază eclectică, așa cum este CEDOR-ul, este absolut necesar ca studenții, veniți să caute o abordare sintetică a problemelor demografice ale dezvoltării, să renunțe la o specializare tehnică pe care Centrul nu ar fi în măsură să le-o ofere. Specializarea spre care tind solicită din partea lor mai mult decât o aptitudine în acumularea de cunoștințe; ea cere niște inclinații spre sinteză. În această privință se prevede, pentru sesiunile următoare, o selecție a cursanților bazată nu numai pe un examen de cunoștințe ci, mai ales, pe teste de maturitate care să poată surprinde facultățile de sinteză, proprii fiecăruia dintre candidați.

Pentru a aprecia valabilitatea acestei abordări nu dispunem decât de un singur an de tranziție (1980—81). Iar acesta a început cu profesori și cursanți care nu erau pregătiți pentru noul mod de abordare. Deși rezultatele obținute au lăsat de dorit într-o măsură, ele pot fi considerate pozitive și înseamnă un început bun pentru anii ce vor veni.

În măsura în care cursanții CEDOR-ului aparțin unor orizonturi culturale diferite, ne aflăm confrunțați cu o problemă suplimentară de comunicare. Dar ceea ce pare a fi un obstacol în aplicarea unui program de învățământ modern asigură, în cazul de față, șansele de reușită ale proiectului în măsura în care această situație impune o atenție permanentă din partea cadrelor didactice ale căror expuneri trebuie asimilate și duc la o încercare de omogenizare pe care o urmărește și interdisciplinaritatea.